

A Képes Krónika története

As újévi képes naptárak között kétségtelenül annak volt legnagyobb a sikere, amelyet a 14. századból származó Képes Krónika iniciáléinak képeiből állított össze a Képzőművészeti Alap Kiadványai.

A könyveknek is megvan a maguk sorsa. A régi latin mondás kétszerezen áll arra a kódexre, amelyet Budapesten az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz, s amelyet Képes Krónikának hívunk. A kódex és a benne található szöveg története szempontjából egyaránt döntő fontosságú az a mondat, amellyel a Képes Krónika kezdődik: „Az Úr ezerháromszötvennyolcadik évében, ugyanazon mi Úrunk mennybemenetele nyolcadában, kedden kezdtem el ezt a krónikát a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról; egybeszedegtem azt többféle régi krónikákból, kiírtam onnan ami igaz, és mindenképpen megcáfoltam, ami hamisság”. Vagyis a szerző 1358. május 15-én látott hozzá annak a krónikaszerzőnek a megalkotásához, amelyet, egyebek mellett, e kódex is tartalmaz. E szöveg a magyarok történetét a biblikus eredeztetéstől a magyarokkal azonosnak tekintett hunok történetén, a magyarok legrégebbi és Árpád-kori történetén át a 14. század 30-as éveig kíséri végig.

A szövegőrző kódex

Régóta ismert, hogy a Képes Krónika kódexe nem az 1358 májusában elkezdett, ún. 14. századi krónikakompozíció eredeti kézirata, hanem annak „csak” káprázatos szépségű illusztrációkkal bőven ellátott másolata. Kezdőszavaiból annyi látszik bizonyosnak, hogy a szöveg 1358-ban nyerte el ma ismert formáját, s csak ezt követően készülhetett el a díszes másolat, a Képes Krónika gondos tervezésű, művészi kivitelezésű kódexe.

A krónika szerzője az a Márk lehetett, akit családi birtoka, a Veszprém megyei Kált után *Kálti Márk*ként ismerünk. Életére 1336-tól éppen 1358-ig vannak adataink. Egyházi pályán működött; előbb Károly Róbert király fe-

A Képes Krónika-naptár

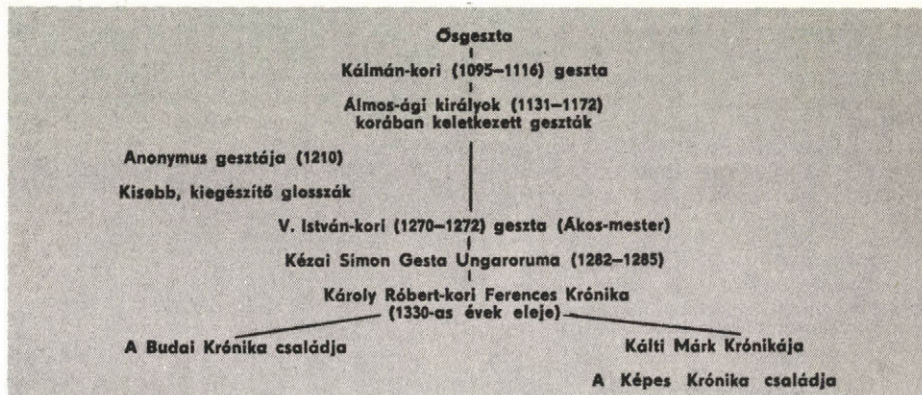
leségét, Erzsébet királynét szolgálta, majd Károly fiát, I. Lajos királyt. 1352. évi adat szerint a királyi kápolna őre volt, aki e tisztségéből adódóan használhatta a királyi levéltárban őrzött anyagokat is.

A szerző maga sem titkolja, hogy krónikája szövegét „többféle régi krónikákból” szedegette össze, és tehát a mi felfogásunk szerint sem saját szellemi alkotása. Például a magyar honfoglalók hét kapitányáról szólva „né-

könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből halottam”. Vagyis: a Lél- (kürt) és a Botond-monda valamikor 1210 és 1282 között került lejegyzésre.

A kutatás ilyen és hasonló nyomok alapján derítette ki, hogy Anonymus és Kézai között egy további krónikáíróval kell számolnunk, aki V. István korában (1270–1272) dolgozott. Ennek szerzőjét, Ákos mestert is ismerjük. Róla 1235/1240–1272 között vannak

Krónikáink „családfája”

mely kódexek”-re, a békési Vata és fia, Janus kapcsán pedig „a magyarok tetteiről szóló régi könyvek”-re hivatkozik. Ugyanakkor viszont Kálti, középkori szokás szerint, nem tartotta szükségesnek, hogy forrásait pontosabban megjelölje, sőt, szövege nem különül el a szerzők szerint sem. Így aztán a kutatás csak a Képes Krónika és a más, ránk maradt magyar krónikák aprólékos összevetésével tudja kimutatni az előbbi valódi forrásait, azokat a különböző korokban keletkezett részeket, amelyekből a krónika összeállt.

A 13. századi előzmények

A visszafelé történő nyomozást megkönnyíti az a körülmény, hogy önálló formában ránk maradt Kézai Simon 1282–1285 között készült krónikája. A Kézai-krónika, valamint a 14. századi krónikakompozíció (a Képes Krónika) közti szövegösszevetések bizonyossá tették, hogy az utóbbi számos ponton éppen Kézai szövegét hasznosította. Még ha Kézai különböző külföldi forrásokból, továbbá önállóan szedegette is össze anyagát, a szorosan vett magyar történeti események elmondásában maga is korábbi krónikás minta után indult. A Lél- (kürt) mondáról szólva a „krónikák könyvei”-t említi, amelyek már szintén megemlékeztek e mondáról. Hogy eme, a kalandozások korára utaló, becses mondaanyag magyar krónikákban csak a 13. században került lejegyzésre, azt viszont Anonymus bizonyítja, aki 1210 táján írott gesztájában megemlíti ugyan Botond és a kalandozó magyarok bizánci vitézkedését, de részletezésétől eltekint, „mivel ezt a történeti eseményt egyetlen

adataink. Főúri család sarja volt. IV. Béla király öccsével, Kálmán herceggel együtt nevelkedett. Egyházi pályán tevékenykedett, előbb Pesten volt plébános, majd székesfehérvári örkanonokként a királyi kincstárát őrizte, végül haláláig obudai prépostként működött. Tagja volt a királyi kápolnának, egy ideig IV. Béla feleségének, Mária királynénak a kancelláriáját vezette.

Sokkal kevesebb biztosat tudunk az Ákos mester előtti krónikáiról. Amikor az 1230-as években a magyarországi domonkosok figyelme a keleten maradt magyarok felé fordult, azok lakhelye és a hozzájuk vezető út felől magyarországi történeti műveket kezdtek vallasni. Egy kortárs domonkos szerzetes két ilyenről emlékezik meg: az egyiket a *magyarok gesztájának*, a másikat pedig a *regiek írásának* nevezi. Tudjuk, hogy az 1210 táján a magyar honfoglalásról önálló történeti művet író Anonymus szintén használt magyarországi írott forrásokat, azokat, amelyekben éppen nem akadt rá a kalandozók mondájának nyomára. Mivel Kálti Márk nem ismerte és használta Anonymust, az Ákos mester 1272 körüli krónikáirásától visszafelé számított egy évszázad fehér folt a Képes Krónika szövegtörténetében. Lehet, hogy az 1172–1272 közötti száz évben — Anonymus kivételével — egyetlen krónikaíró tevékenységével sem számolhatunk. (Ezt látszik erősíteni, hogy a Képes Krónika szövegében éppen ennek a száz évnek a kidolgozása a leginkább elnagyolt.) De az sem kizárt, hogy ugyanebben az időben több, kisebb jelentőségű krónikás is rajta hagyta keze nyomát a több átíráson, másoláson átmenő krónikás hagyományyagon.

A 11. századi ősgeszta

Alig kevesebb a kérdőjel az 1172-t megelőző évszázad krónikáírásában is. Hogy a Kálmán király öccsétől, Álmos hercegtől származó királyok — II. Béla, II. Géza és III. István (1131—1172) — sorából egy vagy akár több uralkodó alatt is készült krónika, az elsősorban tartalmi okokból bizonyos. A jelentős királyaink közé számító Kálmánról ugyanis a krónikás szöveg hagyomány rendkívül elmarasztaló képet rajzolt: „Kálmán idejében sok rossz történt. Testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, valksi, püpos, sánta volt és selypített”. Uralkodásának krónikabeli megörökítése valóságos vádirat Kálmán ellen: nem engedte át a keresztieseket az országon, sőt sereget küldött ellenük; Oroszországban oly nagy vereséget szenvedett, amelyet a magyarok történetük folyamán ritkán; második feleségét házasságtörés bűnén kapta; végül pedig megvakította öccsét, Álmost és annak kicsiny fiát, Bélát. Mindebből kétségtelen, hogy a megvakított Álmostól eredő királyok láttatták ilyen sötétnek Kálmán országglását, eredendően azért, mert erős kézzel számolt le a hatalom megszerzésén mesterkedő öccsével, a későbbi magyar királyok ősapjával.

Évtizedek óta vitán felül áll, hogy az Álmos hercegtől származó királyok érdekében készült egy vagy több krónika nem a legkorábbi a 14. századi krónikakompozícióba foglalt „betétek” közt. E legkorábbi krónikáról, az úgynevezett ősgesztáról sikerült bizonyítani, hogy szerény terjedelmű és kvalitású munka volt, amely mindentszigorúan egyházas felfogás alapján tárgyalt. Emiatt ítélte el a pogány magyarokat, ezért eredeztette őket Noé megátkozott fiától, ezért mutatta be ősi lakóhelyüket kietlen pusztasággként. Az ősgeszta keletkezési idejéről I. András (1046—1060) és Kálmán (1095—1116) között szinte minden magyar király kora számításba jöhet.

A 14. századi krónikakompozíció — és így a Képes Krónika — szövegtörténete tehát 250—300 évet fog át. A 11. század második felétől kezdve 1358-ig fél tucatnál több, különböző korban élt szerző — szándéktalanul kollektív — munkája eredményeképpen állt össze a magyarok krónikája. A középkori krónikások egyszerre bővítették és kurtították a rájuk hagyományozódott anyagot. A nekik, koruknak (vagy inkább körüknek), uralkodójuknak nem tetsző, korszerűtlenné, túlhaladottá vált részeket elhagyták, a régi eseményeket

A Képes Krónika „A” iniciáléja, amely segítséget nyújt a készítés korának meghatározásához

„újszerűen” értelmezték, az új idők történéseit saját ízlésüknek megfelelően mondták el. Eppen ez az állandóan folyó, ideológiai és politikai szempontoknak alárendelt krónikaszerkesztési, szövegátrendezési munkát adja magyarázatát annak, hogy a 14. századi krónikakompozíció ma ismert szövegvariánsaiba a különböző korokban készült alkotások nem „betétként”, más szövegektől jól elkülönülő módon illeszkedtek be, hanem mintegy feloldódtak az idegen szövegekben, hogy azok aztán megint szinte észrevétlenül illeszkedjenek újabb idegen szövegekhez.

Amikor Kálti Márk „többféle régi krónikákból” egybeszedegette a magyarok történetére vonatkozó anyagot, az enyészettől mentette meg a kallódó, szétszórt szövegeket. Az általa készített eredeti kézirat is elveszett, krónikakompozíciójának szövege azonban különböző időpontokban készült másolatokban megőrződött. E másolatok sorában a legbecsebb a Képes Krónika kódexe, amelyet illusztrációi, miniatűrjai a korabeli európai képzőművészet élvonalába is emelnek.

A krónika képanyaga

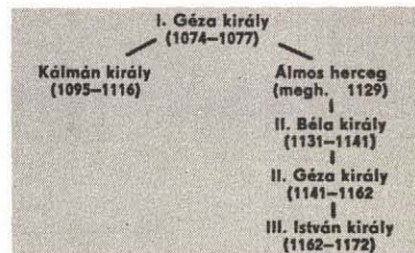
A kutatás kiderítette, hogy Anjou királyainkat egy festő-család három generációja szolgálta. A nagyapa, Hertul, talán Nápolyból behívott olasz mester volt, s Károly Róbertnek dolgozott. Az apa, Miklós, Lajos király szolgálatában állott. Ő 1373-ban már halott, míg fia, Miklós, ugyanekkor még kiskorú, viszont 1385-ben már nem élt. Számosan a család második nemzedékébe tartozó Miklósban látják a Képes Krónika festőjét, s felteszik, hogy az 1360-as évek elején kezdte el a festést, vagy esetleg, az írással szorosán együtt, azaz az 1350-es évek végén.

Ezzel szemben azok, akik kormeghatározó szerepet tulajdonítanak a Képes Krónika díszes címloldalán a szövegkezdő „A” iniciáléjába rajzolt miniatűrának, a festés datálásában más nézetet vallanak. E képen ugyanis Lajos király és felesége, Erzsébet, Alexandriai Szent Katalin előtt térdepel és imádkozik. Szent Katalin a királyi házaspár Katalin nevű leányának volt védőszentje, aki viszont 1370-ben született. Eszerint a Képes Krónika képanyaga nem keletkezhetett 1370 előtt, és 1376 (Katalin halála) után. Ezt a kelteztést két további mozzanat is valószínűsíti. Az egyik: kiderült, hogy a Képes Krónikának mintegy „testvére” egy, az oxfordi Bibliotheca Bodleianában őrzött kódex; ugyanis a két kódex festője kétséget kizáróan azonos. Márpedig az eredetileg Magyarországon készült oxfordi kódexet a címlapján látható lengyel címer 1370—1382 közé datálja, amikor I. Lajos egyszerre volt magyar és lengyel király. A másik: a 14. századi krónikakompozíció egyik szövegvariánsát őrző, 1462-ből való Teleki-kódex kolofonja a következő becses felvilágosítást adja: „Ezt a krónikát Tamás N.-i pap kezdte el, és én, ... Endrefalvi Antal fejeztem be. A Szentpétervásárára való szováti plébános, Benedek úr számára

írtuk le az Úr 1462. évében a despota krónikájáról, amelyet a felséges fejedelem, Franciaország királya adott fényes ajándékként a despota úrnak”. Valószínű, hogy az a krónika, amely az 1462. évi másolat, a Teleki-kódex mintájául szolgált, a már szépen díszített Képes Krónika volt.

Eszerint a nagy értékű kódex Franciaországba került, ahonnan VII. Károly francia király (1422—1461) adományként jutott a „despota”, azaz Brankovics György szerb fejedelem (1427—1456) tulajdonába. Vajon mikor és hogyan került a Képes Krónika Franciaországba? Az a feltevés, amely kormeghatározó funkciót tulajdonít Alexandriai Szent Katalin szerepeltetésének, természetes magyarázattal szolgál erre. Az 1370-ben született Katalin

Az Álmos-ági királyok leszármazása

az 1374-es szerződés szerint az akkori francia király másodszült fiának, Lajos orléansi hercegnek a jegyese lett. Vagyis Szent Katalin a kis menyasszony védőszentjeként került rá annak a Képes Krónikának a címloldalára, amely Katalin eljegyzési ajándékként 1374—1376 között el is juthatott Franciaországba.

A krónika utóélete

A Képes Krónika kódexének további történetében is sok a bizonytalanság. Mutatnak nyomok arra, hogy a kódex 1479-ben is Magyarországon volt. Abból a körülményből, hogy magyar vonatkozású török glosszák olvashatók benne, a kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a 15. század vége és a 17. század eleje között a kódex egy törökül igen jól tudó magyar ember tulajdonában volt. Utóbb Bécsbe került; mindenesetre Sebastian Tengnagel az udvari könyvtár készírtairól 1608—1636 között összeállított katalógusában már említi azt. Hosszú évszázadokon keresztül Bécsben őrizték, innen ered az elvétve még ma is használatos (régebben általánosabban elterjedt) Bécsi Képes Krónika elnevezés. Nemzeti kultúránk és történelmünk e felbecsülhetetlenül becses emléke az 1932. évi velencei egyezmény keretében került vissza Magyarországra. 1964-ben napvilágot látott remekbe szabott hasonmás kiadása, s ezzel széles körben megnyílt a kutatás lehetősége. Mert kutatnivaló még temérdek van. Számos fehér folt tátong a krónika szövegtörténetén és a kódex historiáján, amelynek eltüntetése jövődörténeti, irodalomtörténeti, művészettörténeti, könyvtörténeti stb. kutatások feladata.

KRISTÓ GYULA